

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ПОСЛУГ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НАДАННЯ ПОСЛУГ

ТЕЛЕСТАКОВА Арменуї Абриківна - директор юридичного інституту Київського міжнародного університету, кандидат юридичних наук

В данній статтє анализируются нормы правовых источников, с помощью которых осуществлялось регулирование договорных отношений, предметом которых выступали действия по оказанию услуг. В частности, это нормы "Саксонского зерцала" (1221-1235 гг.), "Литовского статута" 1588 года и источника под названием "Права, по которым судится малороссийский народ" 1743 года. Анализируя эти положения, автор делает попытку определить те основные признаки, которые были характерны услуге в тот или иной исторический период. Кроме того, сравниваются нормы указанных источников с нормами римского права.

Ключевые слова: услуги, гражданское право, объекты гражданских прав, договор, обязательства, правовое регулирование, поручение.

Інститут послуг у цивільному праві Давнього Риму. З самого початку зародження суспільства людство усвідомило необхідність розподілу праці, що призвело до розвитку окремих видів виробництва, ремесел, вдосконалення землеробства, полювання тощо. Зрозуміло, що одна особа не могла досконало охопити усі необхідні для її життєдіяльності вміння і тому виникла необхідність у наданні допомоги іншими особами. Усвідомлення цінності послуг поставило їх надання на комерційну основу, а з подальшим розвитком суспільства виявило необхідність їх правового регулювання. Послугам як об'єкту цивільних прав і відповідній групі договорів багато уваги приділялось ще в докласичному римському праві, а у класичному - виявля-

ються ретельно розроблені договірні конструкції, що опосередковують процес надання послуг. Тим часом, у римському праві було відсутнє саме визначення послуг.

Феномен оплатного надання послуг є результатом розвитку інституту особистого найму (найму послуг). В римському праві договір найму сприймався як особливий договірний тип, що включає в себе три самостійних види договору: найм речей, найм послуг і найм роботи [11, 148-160].

За договором найму послуг одна сторона - найманий брав на себе зобов'язання вчинити на користь іншої сторони - наймача певні послуги, а наймач - сплатити за ці послуги визначену винагороду. Специфічним для римського розуміння договору найму послуг було те, що конструкція цього договору виводилась з базового поняття договору найму. Суттєва відмінність між договором найму майна та договором найму послуг полягала в наступному: за договором найму послуг виконанням зобов'язання вважалось вчинення наймодавцем дій, обумовлених договором (про це свідчить, зокрема, те, що наймач за договором особистого найму не мав права в односторонньому порядку зменшити або не виплачувати винагороду наймодавцеві за певний період, з посиланням на недосягнення економічного ефекту), а за договором найму майна та робіт - отримання певного матеріального, економічного результату.

За договором найму послуг передавалась в найм робоча сила певної особи, а не сама фізична особа, як це було можливим відносно рабів. Це положення підтверджується тим, що в римському праві сторонами будь-якого договору могли виступати лише вільні особи. Якщо особа, яка займається певною діяльністю, була невольною,

то мова йшла не про надання послуг, а про одну з форм прояву певної фактичної (але не економічної) залежності.

Договору найму послуг (порівняно з наймом майна) не приділялося багато уваги римськими юристами. Так, в Дигестах і в Інституціях зустрічаються всього декілька уривкових згадувань про особистий найм, у яких вказується лише специфіка цієї договірної конструкції порівняно з наймом речей. Можливо, це пояснюється тим, що основу господарства того часу складала все ж таки праця рабів, яка за своєю сутністю була безоплатною. До речі, у романістів не рідко можна зустріти твердження [1, 207], що договір найму послуг у римському праві розвився з найму рабів, та з часом був поширений на ручну працю кустарів. Основні суспільно необхідні роботи такого роду виконували раби, тому договір мав лише другорядне значення, а послуги, так би мовити, більш високого інтелектуального рівня, наприклад, лікарські, юридичні тощо надавалися представниками вищих класів, причому безоплатно. Основою для такого підходу була наявність у Римі розмежування вільних і невільних професій та відмінність між гонораром і звичайною оплатою.

У римському праві за договором доручення (*mandatum*) одна особа - довіритель доручав іншій особі - повіреному виконати певну дію або цілу низку дій.

Предметом договору доручення могли виступати:

1. дії юридичного характеру. *Mandatum* частіше укладався з метою надання саме юридичних послуг - укладання правочинів, виконання різноманітних процесуальних дій, зокрема ведення судових процесів від імені та за прямим уповноваженням довірителя;

2. дії фактичного характеру, зокрема, такі як ремонт взуття, одержання вантажу за місцем його доставки морським шляхом тощо;

3. дії з управління майновим комплексом довірителя, спадщиною, торговельною установою.

За предметом договір доручення був дуже схожий на договір про надання послуг: в тому і в іншому випадках предметом могли виступати фактичні послуги. Однак на відміну від договору про надання послуг (який завжди був оплатним договором), договір доручення був безоплатним.

Договір доручення, якщо він був оплатний, вважався нікчемним (1. 3. 162.) [2, 231]. Це пояснювалося тим, що в основі *mandatum* було певне

ставлення однієї сторони до іншої. У більшості випадків повірені користувалися повагою та авторитетом. Крім цього, багато з них були заможними та відомими громадянами Риму, тому плата за подібні послуги для них істотного значення не мала.

Пізніше, з розвитком цивільного обороту, потреба в наданні різноманітних послуг збільшилася, і *mandatum* почали певним чином заохочувати за допомогою подарунків, щоб стимулювати виконання доручення, якщо це було пов'язано з певними клопотами або особливою компетентністю повіреного (лікар, вчитель, юрист). Потім ці подарунки ввійшли в практику та отримали назву "почесна винагорода" - "*honorarium*" (D. 17. 1. 1-60) [5, 245], що не заважало кваліфікації таких відносин як *mandatum*. Витребування винагороди за позовом повіреного стало можливим у кінці класичного періоду, причому розмір винагороди визначав сам римський магістрат. Гонорари були основним джерелом існування осіб так званих вільних професій, зокрема адвокатів. У римському процесуальному праві адвокат, який мав юридичну освіту, захищав свого клієнта як перед претором під час попереднього слідства, так і перед суддею. Посада адвоката в республіканський час офіційно не оплачувалася, а в імператорську епоху законом був встановлений максимальний гонорар в 10 тис. сестерціїв (*Senatus consultum Claudianum*, 47 р. н.с.) [3, 210].

Таким чином, на базі аналізу джерел римського права та романістики можна дійти висновку, що в римському праві під послугами розуміли виконання певної дії або цілої низки дій однією особою за дорученням іншої особи на оплатній або безоплатній основі.

Залежно від соціального статусу, до якого належала особа, яка надавала послуги на постійній основі, остатні поділялися на:

- оплатні;
- безоплатні.

Залежно від властивості професії особи, яка надавала послуги на професійній основі, на:

- юридичні, причому ці послуги могла надавати лише особа з юридичною освітою (напр., адвокат);
- фактичні - надання послуг кустарями, батраками, поденниками, перевізниками тощо.

Через перелік ознак, які були притаманні усім договірним зобов'язанням римського права, можна виділити ознаки, що були, зокрема, притаманні послугам:

1. послуга - це діяльність особи, яка надає послугу;
2. надання послуги не створює речового (тілесного) результату;
3. ця діяльність повинна бути дозволена законом;
4. дії мають бути фізично можливими, здійснюваними;
5. дії не повинні суперечити суспільній моралі. Ця ознака є більш характерною саме для юридичних послуг.

Розроблені римським правом договірні конструкції, що опосередковували процес надання послуг, видаються такими, що заслуговують на увагу як з точки зору доктрини права, так і з точки зору практики правозастосування.

Однак, зрозуміло, що ці конструкції не залишилися без змін до сьогоднішнього дня. Інститут послуг протягом різних історичних періодів зазнав як розвитку, так і занепаду.

Джерела українського цивільного права до 1917 року та правове регулювання послуг.

Послуги та договори про надання послуг у Саксонському зерцалі. Саксонське зерцало - це збірник феодального права східнонімецьких земель, в основі якого лежать норми звичаєвого права, а також окремі положення канонічного права. Із законів Священної Римської імперії до збірника увійшли лише ті, що мали поширення в даній місцевості. Саксонське зерцало складалося з двох частин: земського права і ленного права. Договору особистого найму були присвячені норми статей 32-34 частини I книги II та статті 6 частини I книги III [8,63-64; 82].

За договором особистого найму одна особа (слуга) зобов'язувалась виконувати певну роботу за завданням іншої сторони (господаря), а господар зобов'язувався виплачувати плату, встановлену договором, за виконану роботу.

Сторонами у договорі особистого найму виступали господар і слуга. Господарем могла бути будь-яка вільна особа, яка потребувала надання певних послуг. Як правило, це були особи, які належали до певних верств населення. Слуга як сторона в договорі - це вільна особа, що виконувала певну роботу за певну плату (винагороду) у відповідності до завдання, яке надавалося господарем.

Предметом договору особистого найму було виконання слугою певної роботи, однак, в договорі не було чіткого визначення змісту роботи, яку повинен був виконувати слуга.

Договір надання послуг можна було б оха-

рактеризувати як двосторонній, консенсуальний та оплатний договір.

Двосторонність договору полягала в тому, що правам і обов'язкам господаря протистояли права та обов'язки слуги. Так, основним правом господаря було право вимагати виконання всіх його вказівок слугою, і в свою чергу він був зобов'язаний виплачувати винагороду за виконану роботу. Відповідно, основним обов'язком слуги виступало добросовісне виконання всіх завдань, доручень та вказівок господаря, і навпаки, основним його правом було право вимагати визначену договором оплату. За загальним правилом, господар не був зобов'язаний відповідати за свого слугу. Він виступав поручителем слуги лише у розмірі заробітної платні останнього (Земське право (далі - ЗП) II 32 §1).

Договір між господарем і слугою мав характер консенсуального правочину тому, що він вважався укладеним з моменту досягнення згоди щодо істотних умов договору, тобто предмету, ціни та строків договору.

Оплатним договір особистого найму був тому, що господар був зобов'язаний оплачувати послуги слуги. Причому оплата могла бути як попередньою, так і наступною. Якщо господар звільняв слугу достроково, то він був зобов'язаний сплатити йому винагороду повністю (ЗП II 32 §2), а якщо слуга залишав господаря самовільно, то він був повинен заплатити господарю стільки ж, скільки йому господар пообіцяв; а те, що він отримав авансом, повернути у подвійному розмірі (ЗП II 32 §3). Слуга звільнявся від вказаних наслідків тільки у випадку одруження або призначення опікуном малолітньої особи. У цьому випадку він мав право на оплату за фактично виконану роботу. Якщо, однак, йому було сплачено більше, він повинен повернути надлишок без подальших збитків (ЗП II 33).

Таким чином, основними суттєвими ознаками, які були притаманні договору особистого найму у зазначений період, можна виділити наступні:

1. певна юридична свобода сторін;
2. оплатність договору;
3. чітко визначені фінансові (штрафні) санкції за невиконання договору обома сторонами.

Стосовно відносин доручення, то у Саксонському зерцалі немає жодного згадування про них.

Отже, під послугами у Саксонському зерцалі розуміли оплатне виконання роботи однією стороною (слугою) за завданням іншої сторони (господаря). Можна виділити основні ознаки послуг, зокрема:

1. послуга - це діяльність слуги, тобто особи, яка надає послугу;

2. послуга має, за загальним правилом, оплатний характер;

3. надається вона тільки за завданням іншої сторони.

Послуги та договори про надання послуг у Статутах Великого князівства Литовського. Договори особистого найму та надання послуг, а також договір уповноваження знайшли своє подальше регулювання в нормах Статуту Великого князівства Литовського 1588 року (далі - Статут), одного з найвидатніших пам'яток права українського народу. Правова система за Статутом 1588 року - це вдалий синтез принципів станового ладу і нових правових понять, спрямованих у майбутнє. Договорами особистого найму та уповноваження були присвячені статті 56-61 розділу 4 та статті 14 та 24 розділу 12 [10,479-482; 630; 637; 672].

Сторонами договору особистого найму (надання послуг) виступали господар і слуга. При цьому, і господарем і слугою могли виступати тільки вільні особи. Певною новелою було те, що в Статуті згадувалися дві категорії найманих осіб - це слуга (як і в Саксонському зерцалі) та вільний найманець, хоча разом з тим не було в Статуті ніякого розмежування між ними.

Предметом договору особистого найму (надання послуг) могло виступати виконання найманим будь-яких дій.

Ще однією новелою, порівняно з нормами римського права та Саксонського зеркала, була письмова форма договору особистого найму, що підтверджувалось вимогою зареєструвати найманого в урядовому реєстрі.

Форма та розмір плати або безоплатність договору встановлювались за згодою сторін.

Належне виконання найманим своїх зобов'язань підтверджувалось відпуском листом від господаря з печаткою і підписом останнього.

Договір уповноваження отримав у Статуті більш детальне, ніж договір особистого найму, регулювання. Предметом договору уповноваження могли виступати всі приватні справи довірителя. Якщо особа, яка не могла або не вміла вести справи у суді (мова йде про юридичні послуги), не могла за своїми фізичними вадами мати повіреного і звернулась з проханням про призначення останнього до суду, то суд був зобов'язаний призначити цій особі повіреного без стягнення оплати. У випадку, якщо повірений відмовлявся від ведення справи у суді в інтересах цієї

особи, він позбавлявся права бути повіреним інших осіб у цьому суді. Повіреними не могли бути суддя, підсудний та писар у тому суді, де вони перебували на посаді. В інших судах вони могли вести справи за своїх друзів, однак не повинні були бути їх повіреними. Також не могли бути повіреними інших осіб духовні особи.

Повірений, за загальним правилом, був зобов'язаний виконати доручення особисто і не мав права передоручити виконання доручення іншій особі, якщо інше не було встановлено у довіреності. Зобов'язок повіреного полягав у точному виконанні саме тих дій, які були вказані в уповноваженні. Повірений міг бути притягнений до відповідальності за неналежне виконання або невиконання своїх зобов'язань у вигляді відшкодування збитків. Повірений звільнявся від відповідальності за невиконання доручення через хворобу, але він був зобов'язаний негайно попередити іншу сторону та суд про неможливість ведення ним справи.

Види уповноваження. У статуті розрізнялись два види уповноваження - загальне та особливе. Загальне уповноваження полягало в тому, що повірений виконував всі дії, на які він був уповноважений довірителем на підставі довіреності, але для отримання речей або грошей та видачі розписки про отримання останніх у суді необхідна була наявність ще і окремого особливого уповноваження саме на виконання цих дій. Однак, якщо у довіреності було вказано, що повірений мав право вчиняти всі дії, в тому числі і отримувати гроші та видавати розписку, то повірений міг отримувати гроші і без окремого особливого уповноваження.

Форма довіреності. За загальним правилом, довіреність укладалась у письмовій формі, але вона могла бути і усною. Договір уповноваження міг бути як оплатним, так і безоплатним.

Підставою припинення договору уповноваження виступала відмова довірителя від повіреного.

Послуги та договори про надання послуг у Правах, за якими судиться малоросійський народ. Наступним кроком вдосконалення Української правової системи стало цивільне право Гетьманщини, яке найбільш повно врегульоване у визначному джерелі українського права 1743 року під назвою "Права, за якими судиться малоросійський народ" (далі - Права). Правовому регулюванню інституту особистого найму та надання послуг присвячені статті 1-14 глави XXVII Прав [6, 461-468].

За договором особистого найму одна сторона (господар) доручала іншій стороні (служі) виконати роботу або надати послуги (як фактично, так і юридичного характеру) за плату, а слуга зобов'язувався виконати роботу або надати послуги.

Предметом договору могли бути доручення будь-якого змісту і характеру. Ними виступали як фактичні, так і юридичні дії. Зокрема, слуга був зобов'язаний виконувати усі вказівки господаря у всіх справах останнього, крім вказівок, що суперечили закону та нормам моралі, а також охороняти та піклуватися про інтереси чи особу господаря. При цьому слуга не мав права виходити за межі вказівок, тобто він не міг робити нічого без отримання згоди господаря.

Юридичні дії полягали, зокрема, в укладанні слугою від імені господаря певних договорів, таких як купівля-продаж, дарування, позика, застава тощо. Усі права та обов'язки перед третіми особами за цими договорами виникали у господаря. Для укладення вказаних договорів з третіми особами господар видавав служі письмове уповноваження - доручення, в якому, зокрема визначалось коло повноважень слуги. Господар був зобов'язаний прийняти також усе отримане слугою, якщо слуга від його імені вчиняв певні дії без такого уповноваження, але в його інтересах і був вимушений до вчинення цих дій крайньою необхідністю.

Сторонами договору виступали господар та слуга. Ними могли бути будь-які вільні особи.

Договір особистого найму міг бути охарактеризований як двосторонній, консенсуальний, оплатний та строковий договір.

Плата за договором. Господар був зобов'язаний оплатити послуги слуги. Слуга міг звернутися з позовом до суду про невиплату або неналежну виплату винагороди господарем. При оскарженні господарем позову і у випадку, коли жодна із сторін не могла надати докази, присягою підтверджувалась відповідь господаря, а не позов слуги.

Строк договору. Правові наслідки недотримання строків. Договір укладався на певний строк і припинявся із закінченням цього строку. Недотримання строків сторонами тягла за собою їх майнову відповідальність. У випадку, коли господар без поважної причини достроково розривав договір, то він був зобов'язаний виплатити винагороду як за весь строк служби, тобто здійснити повну оплату послуг. Якщо ж слуга достроково розривав договір без поважної

причини, то він був зобов'язаний або заплатити господареві повну суму договору, або ж привести на своє місце іншого слугу. При цьому, всю отриману авансом суму, він був зобов'язаний повернути у подвійному розмірі.

Поважними причинами для дострокового розірвання договору слугою були: одруження; призначення його опікуном сиріт; примушення його господарем до виконання незаконних або аморальних дій; інші поважні причини.

Закінчення служби слуги підтверджувалося відпускним листом від господаря з печаткою і підписом останнього.

Послуги та договори про надання послуг у Зібраннях малоросійських прав. З поступовим поширенням на територію Лівобережної України російських адміністративної, фінансової, політичної систем з другої чверті 18 сторіччя вчиняється низка спроб кодифікації "малоросійського права". Зібрання малоросійських прав 1807 року (далі - Зібрання) - це пам'ятка права початку 19 сторіччя, остання з численних спроб кодифікації "малоросійського права". Регулюванню договору найму були присвячені §§ 532-549 глави XXXIII частини III, а договір уповноваження регулювався за допомогою норм §§ 553-581 глави XXXIV частини III [4,294-300].

Сторонами договору найму виступали, з однієї сторони, господар, а з іншої - слуга або вільний найманець.

Предметом договору найму залежно від різновиду найму могли виступати як сама особа (за договором особистого найму), так і праця особи або певні роботи та послуги (за договором найму праці (роботи, послуг)). На жаль, саме визначення послуг або робіт у Зібранні відсутнє.

Договір найму можна було б юридично охарактеризувати як двосторонній, оскільки права й обов'язки виникали як у господаря, так і у слуги (вільного найманця), оплатний, тому що господар, а у випадку смерті господаря - його спадкоємці, зобов'язані були сплатити винагороду за договором - договірний платіж та строковий договір.

Строк договору. Правові наслідки порушення умови про строк. Договір найму як особи, так і праці особи можна було б охарактеризувати як строковий договір. Так, договір особистого найму припинявся смертю господаря, а договір найму праці особи припинявся з закінченням строку, встановленого договором. Правові наслідки порушення умови договору про строк були передбачені §548 Зібрання. Зокрема, у ви-

падку дострокового припинення договору за ініціативою господаря, він був зобов'язаний сплатити найманій особі повну суму договору, а у випадку дострокового розірвання договору без поважних причин за ініціативою найманої особи, вона була зобов'язана сплатити всю суму договору господарю, а отриману авансом суму повернути у подвійному розмірі. Поважними причинами для дострокового розірвання договору найманою особою були одруження, призначення її опікуном сиріт та інші поважні причини.

У Зібранні розрізняли два види договору найму - договір найму особи (договір особистого найму) та договір найму праці (роботи) особи. Різниця між цими договорами полягала у правових наслідках укладання договору. Так, якщо особа укладала договір найму своєї праці або роботи, вона не втрачала свою юридичну вільність і могла замість себе залучити іншу особу на виконання договору, віддавши їй договірний платіж, а якщо особа укладала договір особистого найму, то вона втрачала свою вільність, тобто ставала невільною.

У самому тексті Зібрання термін "послуга" зустрічався декілька разів. Так, згідно з §536 Зібрання у випадку смерті господаря, його спадкоємці мали право притримати у себе слуг або найманців до 30 днів, для того щоб могли скористатися їх послугами, а після закінчення цього строку повинні були заплатити відпрацьовану плату і відпустити їх. При цьому отриману раніше плату слуги і найманці мали право не повертати. Припинення договору найму підтверджувалось відпуском листом від господаря з печаткою і підписом останнього, який виступав доказом того, що слуга або найманець закінчили службу чесно і з ними можна укладати нові договори на надання послуг.

Договір уповноваження. За Зібранням розрізняли два види уповноваження - обов'язкове та добровільне.

Обов'язкове представництво. Жодна особа не мала права відмовитися бути повіреною у тій юрисдикції, в якій проживала або мала нерухоме майно, за винятком випадків, якщо справа стосується смертної кари, тілесного покарання або позбавлення честі її господаря або родича, а справу виграти неможливо, а також якщо особа, якій вона мала б допомогти, була її ворогом.

Обов'язкове представництво встановлювалось за рішенням суду, за власною ініціативою або за вимогою сторін, для осіб, які з поважних причин не могли мати повіреного, а також для

жінок, сиріт, бідних та недієдатних. Обов'язкове представництво здійснювалось повіреним безоплатно, при цьому, у разі його відмови - він позбавлявся права бути повіреним інших осіб у цьому суді. Предметом обов'язкового представництва, за загальним правилом, виступало представництво у суді.

Добровільне представництво здійснювалось за домовленістю сторін на підставі довіреності на платних засадах. Предметом добровільного представництва могли виступати всі приватні справи довірителя.

Вимоги, які висувалися до повірених:

1. вони повинні були мати репутацію чесної та порядної людини;

2. вони не мали права прийняти на себе ведення справи, якщо справа була незаконною.

Повіреними не могли бути судді, підсудні, писарі у суді, духовні особи, невільні особи, глухі, німі, сліпі, жінки, діти, особи, які позбавлені права, еретики, євреї і всі невірні.

Послуги та договори про надання послуг у Саксонських цивільних законах. Правовому регулюванню договору особистого найму у Саксонських цивільних законах 1863 року (далі - СЦЗ) були присвячені статті 1229-1242 [7,290-311].

За договором особистого найму одна особа зобов'язувалась до надання послуг іншій особі за винагороду.

Предметом договору особистого найму виступало надання послуг. Під послугами розуміли або використання фізичної сили, або здійснення дій, що потребують особливих знань, мистецтва або наукової освіти.

Юридичними характеристиками договору особистого найму були його оплатність, двосторонність та консенсуальність.

Договір особистого найму вважався оплатним тому, що кожна сторона отримувала певне матеріальне задоволення своїх потреб. Так, наймач отримував певні, необхідні йому, послуги і взамін - зобов'язувався сплатити винагороду тій особі, що найнялася надати послуги. Винагорода могла бути виплачена як у грошовій формі, так і в інших формах (напр., речами), або комбіновано. Вона могла бути витребувана особою, що надала послуги, і у випадку відсутності прямої обіцянки наймача виплатити її, зокрема, за надання послуг, що складали професійну діяльність цієї особи. За загальним правилом, наймач повинен був виплатити винагороду після надання послуги, якщо інше не встановлено звичаями або не впливає з обставин. Причому, наймач був

зобов'язаний виплатити винагороду, навіть якщо він не скористався послугою, при цьому знаючи про те, що інша сторона була готова надати останню.

Двосторонність договору особистого найму полягала в тому, що правам і обов'язкам наймача кореспондували права і обов'язки особи, що найнялася. Так, за даним договором наймач мав право вимагати від другої сторони надання певних послуг, визначених договором, а особа, що найнялася, була зобов'язана надати дані послуги у встановлений строк (якщо цей строк був передбачений договором). Відповідно, особа, що найнялася, мала право вимагати від наймача виплати винагороди, а наймач був зобов'язаний сплатити їй цю винагороду. Договором або законом могли бути встановлені й інші права та обов'язки сторін. Щодо витрат, пов'язаних з наданням послуги, то, за загальним правилом, обов'язок їх понести лежав на особі, що найнялася.

Дострокове розірвання договору сторонами. Наймач мав право дострокового розірвання договору особистого найму у випадках, якщо особа, що найнялася:

- при наданні послуги була визнана винною у недобросовісності або грубій необережності;
- втратила необхідну для надання послуги здатність або уміння;
- вчинила злочинні або аморальні вчинки.

Особа, що найнялася, мала право дострокового розірвання договору особистого найму у випадку, якщо наймач, незважаючи на зроблене йому нагадування, не виплачував винагороду.

Уповноваження або довіреність визначались як договір, за яким одна особа (повірений) зобов'язувалась перед іншою особою (довірителем) безоплатно вести її справи відповідно до волі цієї особи.

Сторонами договору уповноваження (довіреності) виступали довіритель і повірений.

Предметом договору уповноваження (довіреності) могла бути як окрема дія, так і ціла низька дій або всі справи довірителя. Довіритель міг уповноважити повіреного у формі наказу або прохання. Повірений вважався таким, що прийняв уповноваження, якщо він негайно не відмовився від всього переданого йому внаслідок цього уповноваження або негайно не повернув виданого йому письмового акту уповноваження (в сучасному цивільному законодавстві цим письмовим актом є довіреність).

Договір уповноваження (довіреності) характеризувався двосторонністю (оскільки права і

обов'язки виникали за договором як у довірителя, так і у повіреного), консенсуальністю (тому що договір вважався укладеним з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов) та безоплатністю. Стосовно безоплатності, необхідно зазначити, що за ведення справ довірителя могла бути призначена винагорода повіреному. В цьому випадку норми про договір уповноваження застосовувалися до відносин сторін тільки у тому випадку, якщо, незважаючи на винагороду, сторони, що домовлялися мали намір укласти договір уповноваження. У свою чергу, винагороду не можна ототожнювати з відшкодуванням довірителем витрат повіреного. Так, довіритель був зобов'язаний видати повіреному, за вимогою останнього, певну суму авансом для покриття необхідних витрат, а також у будь-якому випадку відшкодувати понесені повіреним витрати.

У СЦЗ розмежовувалися поняття "уповноваження" і "порада (рекомендація)". Так, уповноваження могло бути надане на ведення справ довірителя або третьої особи. Норми про уповноваження застосовувалися і тоді, коли мова йшла про справи частково і самого повіреного. У разі, якщо предметом уповноваження були справи, що стосувалися виключно повіреного, то уповноваження вважалось порадою. Отже, поради і рекомендації не встановлювали уповноваження, хоча особа, що надала шкідливу раду або рекомендацію, була зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну цією порадою або рекомендацією, на даною умисно або з необережності.

Повірений був зобов'язаний виконати доручення відповідно до вказівок довірителя. У випадку відсутності певних вказівок він був зобов'язаний діяти в інтересах довірителя, виходячи із суті справи. Від прямих вказівок довірителя він міг відступити лише в тих межах, наскільки можна було припустити, що сам довіритель дозволив би цей відступ, якщо б йому були відомі обставини, що викликали його. Однак, повірений міг закінчити справу як на умовах більш вигідних, так і на умовах менш сприятливих для довірителя. У разі, якщо мав місце останній випадок, доручення вважалось виконаним лише тоді, коли повірений приймав на себе заподіяні збитки.

Повірений міг виконувати тільки за прямою вказівкою довірителя дії з відчуження або набуття нерухомості, отримання грошей або грошових коштів і видачі розписок, переводу прав або вимог чи відмови від них, здійснення дарування, видачі вексельних зобов'язань та деяких інших.

Повірений повинен був виконати доручення особисто. Однак допускалась передача виконання доручення повіреним третій особі у випадках, якщо воно не могло бути виконане без участі третьої особи, або повірений не міг особисто виконати його з поважних причин та у випадку наявності дозволу довірителя. Рівень відповідальності повіреного перед довірителем за передачу виконання доручення третій особі залежав від того факту, чи мав на це право повірений. Якщо так - він ніс відповідальність тільки за вибір третьої особи, а якщо ні - за будь-яку шкоду, заподіяну третьою особою довірителю.

Послуги та договори про надання послуг у Зводі законів Російської імперії (далі - Звід). Чинність Зводу законів в частині цивільного права була поширена у 1840 році на Лівобережну, а у 1842 році - і на Правобережну Україну. Правовому регулюванню договору особистого найму та довіреності були присвячені норми глави першої та другої розділу 4 тому 10 [9,164-167].

Самого визначення особистого найму, як і довіреності, у Зводі законів не було. Сторонами договору найму виступали господар і наймана особа. Для укладення договору особистого найму з неповнолітніми особами та одруженими жінками, крім їх власної згоди, обов'язковою була ще наявність згоди для неповнолітніх осіб - їх батьків або опікунів, для жінок - їх чоловіків.

Істотними умовами договору особистого найму були умови про предмет, строк та розмір платні. Предметом особистого найму могли бути домашні послуги, землеробські, ремісничі, фабричні та заводські роботи, торговельні та інші промисли, і взагалі виконання будь-яких робіт, надання послуг, не заборонених законом. Строк особистого найму визначався домовленістю сторін, але не міг перевищувати п'яти років. Строк для виконання роботи ремісником визначався теж домовленістю сторін, а якщо такої домовленості не було, то в строк, встановлений для виконання подібних робіт спеціальними законами. Припинення договору до закінчення встановленого строку заборонялось як з боку господаря, так і з боку найманого. Винятком з загального правила була смерть господаря, якщо в договорі не було передбачено, що договірні відносини найму продовжуються між найманим і спадкоємцями господаря.

Плата за договором. При укладанні договору сторони зобов'язані були дійти згоди стосовно розміру оплати за дії, вчинені за договором. Умова про розмір платні також називалась ря-

дою, а сама платня - рядною платою. Оплата послуг та робіт могла здійснюватися як грошовими коштами, так і в натуральній формі.

Змістом договору особистого найму виступали права та обов'язки сторін. Так, господар був зобов'язаний:

1. ставитися до найманого справедливо;
2. вимагати виконання найманим тільки роботи, визначеної договором;
3. своєчасно оплачувати виконану роботу тощо.

Господар мав право:

1. вимагати виконання роботи, обумовленої договором;
2. вимагати від найманого вірності, слухняності та поваги до себе та членів своєї сім'ї;
3. на відшкодування усіх збитків, завданих йому недбалістю найманого тощо.

У свою чергу, найманий був зобов'язаний:

1. виконувати роботу, визначену договором;
2. бути вірним, слухняним та з повагою ставитись до господаря і членів його сім'ї;
3. за дорученою йому господарем справою намагатися не допускати заподіяння збитків. Шкода, заподіяна найманим майну господаря внаслідок його недбалого ставлення, підлягала відшкодуванню ним у повному обсязі;

4. намагатися добрими вчинками і поведінкою зберегти домашню тишу та мир. Даний обов'язок найманого поширювався і на господаря.

Найманий мав право вимагати від господаря виконання всіх обов'язків, визначених у договорі між ними, зокрема вимагати справедливого ставлення до нього, оплати виконаної роботи, виконувати тільки ту роботу, яка передбачена договором тощо.

Договір особистого найму можна було б охарактеризувати як двосторонній, оплатний, консенсуальний та строковий договір. Двосторонність договору полягала в тому, що кожна з сторін (і господар, і найманий) мали взаємні права та обов'язки.

Оплатним цей договір можна визначити тому, що господар, замість наданих йому послуг або виконаної роботи, був зобов'язаний сплатити найманому плату, встановлену у договорі.

Консенсуальність договору полягала у тому, що договір вважався укладеним між сторонами з моменту досягнення ними згоди по всіх істотних умовах (тобто щодо предмету, ціни і строку) договору.

Строковий характер договору особистого найму полягав у тому, що встановлення строку

було не правом, а обов'язком сторін, крім того законодавець встановлював максимальний строк договору особистого найму - п'ять років.

Договір особистого найму припинявся виконанням усіх умов договору, а також смертю господаря, якщо інше не було встановлено договором.

Під довіреністю розуміли письмовий документ, який підтверджував повноваження повіреного на вчинення певних дій в інтересах особи, яка надає повноваження, тобто довірителя. При цьому, довіритель був зобов'язаний у довіреності вказувати, що все, що буде вчинено повіреним за довіреністю, він прийме і ніяких спорів між ними не виникне.

Сторонами у довіреності виступали довіритель та повірений. Довірителями могли бути казенні управління, приватні особи та шляхетські, міські та сільські громади, монастирі та інші духовні установи. При цьому, шляхетські, міські та сільські громади, монастирі та інші духовні установи могли видавати довіреності на вчинення тільки тих справ, які можна було здійснювати через уповноважених, а саме:

1. шляхетські громади могли уповноважувати депутатів для представлення їх інтересів, зокрема у суді, а також давати уповноваження щодо укладання договорів підряду;
2. міські громади могли видавати довіреності для клопотання по всіх цивільних справах;
3. сільські громади могли видавати довіреності для клопотання у цивільних земельних справах, а також для вирішення спірних питань по них;
4. монастирі та інші духовні установи могли видавати довіреності по своїх справах, однак у цьому випадку повіреними не могли бути монахи і монашки.

Від довіреності необхідно було відрізнити довірені доручення або накази, які надавалися урядовими особами для отримання на пошті грошей та документів або для виконання інших справ.

Приватні особи в межах своєї правосуб'єктності могли видавати довіреності на вчинення будь-яких дій, крім тих, які вони зобов'язані були здійснювати лише особисто.

Повіреними, за загальним правилом, могли бути будь-які особи, які мали право за законом укладати договори. В деяких випадках висувались особливі вимоги до певних категорій повірених. Наприклад, до повірених по гірських та золотих промислах висувались певні вимоги

Гірським статутом, по торговельних довіреностях спеціальні правила містились у Торговельному Статуті, Статуті цивільного та кримінального судочинства закріплювали спеціальні правила по довіреностях з судових справ тощо.

Довіреність мала строковий характер. За загальним правилом, строк довіреності встановлювався довірителем на його власний розсуд. Однак в деяких випадках максимальний строк довіреності встановлювався безпосередньо законом, зокрема на отримання пенсій або заробітної плати дозволялось видавати довіреність строком не більше одного року.

За загальним правилом, повірений був зобов'язаний виконати довіреність особисто. Однак за письмовою згодою довірителя виконання довіреності могло бути передано іншій особі. Повірений був також зобов'язаний вчинити тільки ті дії, які були обумовлені довіреністю, і не мав права виходити за межі такої довіреності.

Підставами для припинення довіреності виступали:

1. повне виконання доручення;
2. сплив строку, на яку вона була видана;
3. знищення довіреності за розпорядженням довірителя;
4. оголошення повіреним про небажання виконувати доручення;
5. смерть довірителя або повіреного.

Велика Жовтнева революція разом із зміною устрою принесла із собою також і цілу низку комуністичних ідеалів, серед яких почесне місце займало нівелювання приватної власності. Тому послуги як особливий об'єкт цивільних прав опинилися серед тих багатьох приватноправових та цивілістичних інститутів, які були проігноровані вітчизняною системою цивільного права. Зокрема, в жодній цивільно-правовій кодифікації радянського періоду не виділявся особливий тип модельного договору надання послуг, не використовувався термін "послуга" законодавцем також і при нормуванні інших цивільно-правових відносин.

Революційним кроком у кодифікації приватного права стало, звичайно, прийняття Цивільного кодексу України, який був прийнятий із врахуванням теоретичних та практичних напрацювань України та інших держав. Високий рівень правового регулювання зобов'язань з надання послуг підтверджує і деталізація правових норм, які містяться у гл.63-76 ЦК України.

Література

1. Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения: Перевод с чешского / Спец. науч. ред.: Черниловский З.М. - М.: Юрид. лит., 1989. - 448 с.
2. Гай. Институции. С объяснительным словарем. Вып. 1-4 / Пер. и сост.: Расснер Д. - С.-Пб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1887. - 320 с.
3. Макарчук В.С. Основы римского частного права: Навч. посібник / Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. - 2-ге вид., доп. - К.: Атіка, 2003. - 255с.
4. Памятники политико-правовой культуры Украины. Собрание малороссийских прав 1807 г. / АН Украины; Археографическая комиссия; Институт государства и права им. В.М.Корещкого; Институт украинской археологии / Б.М. Бабий (отв.ред.) К.А. Вислобоков (сост.), А.Н. Мироненко (отв.ред.). - К.: Наукова думка, 1993. - 366с.
5. Памятники римского права. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана - М.: Зерцало, 1997. - 608 с.
6. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корещкого; Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського / Ю.С. Шемшученко (відп.ред.та авт.-передм.), К.А. Вислобоков (упоряд.). - К., 1997. - 547с.
7. Саксонские гражданские законы. Выпуск 2, Дополнительные законы к гражданскому уложению. - С.-Петербург: Издание редакционной

SUMMARY

The norms of legal sources, by means of which it was realized the legal regulation of the relations under agreement on service provision, are analyzed in the present article. In particular, the norms of 1221-1235 Saxon Zertsalo, 1588 Lithuanian Statute and 1743 Rights of Proceedings in Malorussia are characterized. The author of the article tries to define the main characteristics of service within particular historical period. Moreover, the rules of the mentioned norms are compared with relevant provisions of Roman Law.

комиссии по составлению гражданского уложения, 1885. - 311 с.

8. Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / Академия наук СССР. Институт государства и права; Отв. ред. В. М. Корещкий; Ред. кол.: Г. А. Аксененко и др. - М.: Наука, 1985. - 271 с.

9. Свод законов Российской империи: В 16т. / Под ред. И.Д. Мордухай-Болтовского. - СПб.: Русское Книжное Товарищество "Деятель", 1915.- Т. 10.- 441 с.

10. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / Сергій Васильович... Ківалов (ред.) - О.: Юридична література, 2002. Т. 3, кн. 1: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. - 686с.

11. Степанов Д.И. Зарождение и развитие услуг в римском частном праве // Журнал российского права. - М.: Норма, 2001. - № 3. - С. 148-160.